प्रमुख राजकीय विचारवंत

भाग १

Pritam

प्रा.डॉ. जयराम श्रीरंग ढवळे
प्रा.डॉ. रवींद्र कोंडीराम काळे

प्रमुख राजकीय विचारवंत
भाग - १

• लेखक •

प्रा. डॉ.रवींद्र कोंडीराम काळे

(M.A., B.Ed., NET, Ph.D.)

सहयोगी प्राध्यापक, संशोधन मार्गदर्शक व विभाग प्रमुख,

राज्यशास्त्र पदवी व पदव्युत्तर विभाग,

बलभीम कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, बीड

Email ID surkale.kale@gmail.com

प्रा. डॉ. जयराम श्रीरंग ढवळे

(M.A., B.Ed., M.Phil., Ph.d.)

सहाय्यक प्राध्यापक, संशोधन मार्गदर्शक व विभाग प्रमुख,

राज्यशास्त्र विभाग,

कला व विज्ञान महाविद्यालय,

शिवाजीनगर, गढी. ता. गेवराई जि. बीड

EMAIL ID- jsdhawale7@gmail.com

Pritam

प्रितम पब्लिकेशन्स

प्रमुख राजकीय विचारवंत भाग १ :-

प्रा. डॉ. जयराम श्रीरंग ढवळे

प्रा. डॉ. रवींद्र कोंडीराम काळे

© सर्व हक्क प्रकाशकाधिन

प्रकाशक

श्री. कैलास आर. पाटील

प्रितम पब्लिकेशन्स

विद्यापीठ रोड, नॅशनल हायवे -६,

जैन मंदिराजवळ,दादावाडी,जळगाव, महाराष्ट्र

मो. ९८५०२२२३५१.

आवृत्ती - २०२२

अक्षर जुळवणी - प्रितम पब्लिकेशन्स, जळगांव

मुद्रक - श्री मोरया ऑफसेट, धरणगांव

किंमत रु. ४६५/-

ISBN 978-93-93834-02-7

या पुस्तकातील कोणताही भाग प्रकाशकाच्या लेखी परवानगी शिवाय कुठल्याही नमुन्यात पुनर्मुद्रित अथवा कुठल्याही भाषेत भाषांतरीत करता येणार नाही. तसे केलेले आढळल्यास कोणतीही पुर्वसूचना न देता संबंधीत व्यक्ती अथवा संस्थेवर कायदेशीर कार्यवाही केली जाईल.

या पुस्तकाचे संपादन, लेखन व मुद्रण करतांना योग्य ती काळजी घेवून पुस्तकातील माहीती शक्य तितकी अद्यावत व अचुक देण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. तरीही नजरचुकीने काही त्रुटी असल्याचे निदर्शनास आणुन दिल्यास योग्य त्या सुचनांचे पुढील आवृत्तीत आवश्यक विचार करू. संकलीत केलेल्या/लिहिलेल्या माहीती पासून कुठलाही व्यक्ती अथवा संस्थेस कुठल्याही प्रकारची हानी झाल्यास त्याची कुठल्याही प्रकारची भरपाई करुन मिळणार नाही. तसेच त्यासाठी लेखक, संपादक, मुद्रक अथवा विक्रेता कोणत्याही कारणास्तव जबाबदार राहणार नाही. याची कृपया वाचकांनी नोंद घ्यावी. आपल्या सुचना कृपया ई-मेलवर कळवाव्यात.

* सर्व कायदेशार तंटे जळगाव न्यायालयांतर्गत असतील.

लेखकाचे मनोगत

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या निर्देशानुसार महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या राज्यशास्त्र विषयाच्या विद्यार्थ्यांसाठी पदवी व पदव्युत्तर तसेच सर्व स्पर्धा परीक्षांच्या M.P.S.C., U.P.S.C., NET / SET यासाठी "प्रमुख राजकीय विचारवंत भाग १ " हा संदर्भ ग्रंथ उपयुक्त आहे. राज्यशास्त्र विषयाचे विद्यार्थी व अध्यापकांना आपल्या विषयाचे अध्ययन अध्यापन करणे सुलभ व्हावे हा उद्देश डोळ्यासमोर ठेवून सदरच्या संदर्भ ग्रंथाचे लेखन करण्यात आले आहे.

या ग्रंथात विविध स्पर्धा परीक्षांचा विचार करून अभ्यासकांसाठी जास्तीत जास्त प्रत्येक प्रकरणामागे दीर्घोत्तरी प्रश्न, लघुत्तरी प्रश्न, टिपा द्या सरावासाठी दिलेले आहेत. त्यांचा अभ्यासकांना निश्चितच उपयोग होईल .विद्यार्थी, शिक्षक व अभ्यासक या ग्रंथाचे निश्चितच स्वागत करतील अशी अपेक्षा आहे.

सदरच्या ग्रंथात काही उनिवा असतील तर अभ्यासकांनी त्या निदर्शनास आणून दिल्यास आम्ही त्यांचे निश्चितच स्वागत करू.

सदरच्या ग्रंथ लेखनासाठी आम्ही अनेक मान्यवर लेखकांच्या विविध संदर्भ ग्रंथांचा आधार घेतला आहे त्या सर्वांचे येथे ऋणनिर्देश करणे आम्ही आमचे कर्तव्य समजतो तसेच हा ग्रंथ लिहिण्यासाठी आम्हाला सतत प्रोत्साहित करणारे आमच्या संस्थेचे संस्थापक अध्यक्ष मा.श्री. शिवाजीराव (दादा) पंडित अध्यक्ष मा श्री अमरसिंहजी पंडित सचिव मा श्री जयसिंहजी भाऊ पंडित प्राचार्य डॉ सदाशिव सरकटे यांचेही ऋण व्यक्त करत आहोत. तसेच मराठवाडा शिक्षण प्रसारक मंडळाचे सचिव मा. सतीश भाऊ चव्हाण प्राचार्य डॉ.वसंतजी सानप सर यांचेही ऋण व्यक्त करत आहोत.

प्रा. डॉ.जयराम श्रीरंग ढवळे

प्रा. डॉ. रवींद्र कोंडीराम काळे

अनुक्रमणिका

भारतीय राजकीय विचारवंत

१. कौटिल्य .... १ ते १०

२. राजा राम मोहन रॉय (१७७२ - १८३३) .... ११ ते २५

३. दयानंद सरस्वती
(जन्म १८२४ व मृत्यू ऑक्टोबर १८८३) .... २६ ते ३८

४. गोपाळ कृष्ण गोखले (१८६६ ते १९१५) .... ३९ ते ४९

५. लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक
(२३ जुलै, १८५६ ते १ ऑगस्ट १९२०) .... ५० ते ६५

पाश्चिमात्य राजकीय विचारवंत

१. प्लेटो Plato .... ६६ ते ८६

२. ॲरिस्टॉटल (Aristotle) .... ८७ ते १०४

३. निकलो मॅकिव्हली (Niccolo Machiavelli)
(इ.स.पू १४६९-१५२७) .... १०५ ते ११४

४. जॉन लॉक John Locke
(१६३२-१७०४) .... ११५ ते १२४

५. थॉमस हॉब्ज Thomas Hobbes
(१५८८-१६७९) .... १२५ ते १३३

प्रकरण पहिले
कौटिल्य

राजकीय विचारवंताच्या क्षेत्रात स्वयंपूर्ण व पूर्णता: राजकीय स्वरूप असणारे विचार म्हणून कौटिल्य यांच्या विचारांचा उल्लेख केला जातो. कौटिल्य यांना आर्य चाणक्य, विष्णुगुप्त या नावांनीही ओळखले जाते. राजकीय विचारांचा अभ्यास करता ना राज्यशास्त्राचे आधुनिक जनक मेक यावली यांच्याबरोबर कौटिल्य यांची तुलना केली जाते. भारतीय राजकीय विचारात मनु या विचारवंताच्या राजनीति प्रमाणेच कौटिल्य यांची राजनीती सर्वमान्य झाली असून या राजनीतीत कोणत्याही पद्धतीत यशस्वी ठरणारी तत्त्वप्रणाली आहे. आधुनिक काळात प्राचीन भारतीय राजकीय विचारांची ओळख करून देणारा व सर्वपरिचित ग्रंथ म्हणून "कौटिल्याचे अर्थशास्त्र" या ग्रंथाचा उल्लेख केला जातो.

कौटिल्य यांनी यथार्थवादी दृष्टिकोनातून भारताच्या राजकीय परिस्थितीचे स्पष्टीकरण केले. विजू गीश राज्य निर्माण करणे हे त्यांचे ध्येय होते. तत्कालीन धार्मिक कर्मकांड, पुरोहित शाही यांचा बिमोड करण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला. एवढे च नव्हे तर त्यांनी केवळ विचारच मांडले नाही तर चंद्रगुप्त मौर्य यांचा प्रधानमंत्री म्हणून या विचारांची त्यांनी प्रभावी कार्यवाही केली.

जीवन व कार्य:

इसवीसन पूर्व चौथ्या शतकातील राजा चंद्रगुप्त मोरे यांचा प्रधान म्हणून कौटिल्य यांची ओळख आहे. मात्र शैटिल्य यांचा जन्म, जन्म दिनांक, वर्ष व जन्म ठिकाण यावरून अभ्यासतात मोठ्या प्रमाणात मतभेद आहेत.चनक गावावरून चाणक्य हे नाव पडले असावे अशी चर्चा आहे. नंद घराण्यातील घनानंद राजा याच्या कडून अपमान आणि परकीय शक्तींचे भारतावरील आक्रमणे या घटनांचा कौटिल्य यांच्या जीवनावर फार मोठा प्रभाव पडलेला दिसून येतो किंबहूना या दोन घटना त्यांची जीवन घडविण्याचा कारणीभूत ठरले आहेत. अत्याचारी शासकांनी ग्रीक इराकी आक्रमणापासून भारताचे संरक्षण करणे हेच खऱ्या अर्थाने कौटिल्य यांच्या जीवनाचे ध्येय होते. पूर्व पूर्व ३२५ च्या सुमारास कौटिल्य यांनी अर्थशास्त्र हा ग्रंथ लिहिला असावा. अर्थशास्त्र हा ग्रंथ कौटिल्याने लिहिला याबाबतही अभ्यासकांमध्ये मतभेद आहेत. मौर्य काळातील प्रमुख बौद्ध व जैन तत्त्वज्ञानाचा अर्थशास्त्रात उल्लेख नाही. तत्कालीन परकीय प्रवाशांनी आपल्या प्रवास वर्णनात कौटिल्यचा व अर्थशास्त्राचा उल्लेख केलेला आढळतो. यावरून कौटिल्य चा कालखंड आणि अर्थशास्त्र ग्रंथ हे मौर्य कालखंडातच झालेले आहेत असे विचार पौरात्य राजकीय विचारवंतांनी मांडलेले दिसून येतात.

कौटिल्य यांच्या अर्थशास्त्राची वैशिष्ट्ये:

कौटिल्यचा अर्थशास्त्र हा ग्रंथ संस्कृत मध्ये शब्दबद्ध केलेला असून या ग्रंथाची विभागणी एकूण १५ प्रकरणात आणि १५० अध्यायात करण्यात आलेली आहे. त्याचे एकूण १८० पोटविभाग आहेत

प्रकरण पहिले:– या प्रकरणात तर्कशास्त्र, तीन वेद, वार्ता (कृषी), व्यापार, पशूपालन, अर्थशास्त्र म्हणजे राजनीति इत्यादी बाबतचे सविस्तर विवेचन केलेले आहे.

प्रकरण दुसरे:– या प्रकरणात अर्थशास्त्राचा गाभा आहे. गावाच्या सीमा, गावच्या कारभाराचा अध्यक्ष व इतर विभाग प्रमुख, शेती. तगाई, सूट, खजिना, खाणकाम, बाजार, किल्ले, वने, गाव, नगर व राज्य विषयक चर्चा यामध्ये केलेली आहे.

प्रकरण तिसरे:– या प्रकरणांमध्ये नागरिकांची जीवन व त्यांच्या जबाबदाऱ्या याबाबतचे सविस्तर वर्णन करण्यात आलेले आहे.

प्रकरण चौथे:– या प्रकरणात दैवी कोप व आपत्कालीन प्रशासन , प्रशासनाची भूमिका याबाबतचे सविस्तर विवेचन करण्यात आलेले आहे.

प्रा. डॉ. जयराम श्रीरंग ढवळे

(M.A., B.Ed., M.phil.,Ph.D.)

सहाय्यक प्राध्यापक, संशोधन मार्गदर्शक व विभाग प्रमुख,राज्यशास्त्र विभाग,
कला व विज्ञान महाविद्यालय, शिवाजीनगर,गढी. ता.गेवराई जि. बीड

Email ID: jsdhawale7@gmail.com

• अध्यापनाचा अनुभवः 13 वर्षे • पीएच. डी. संशोधन मार्गदर्शक म्हणून मान्यता • डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद. • आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय सेमिनार कॉन्फरन्समध्ये 38 पेक्षा जास्त शोधनिबंध सादर • एक आंतरराष्ट्रीय सेमिनारचे समन्वयक म्हणून कार्य • संशोधन पत्रिका रिसर्च जर्नल मध्ये 21 पेक्षा जास्त शोधनिबंध प्रकाशित • भारतीय शासन आणि राजकारणन हे एक पुस्तक प्रकाशित • प्रमुख मार्गदर्शक म्हणून 11 पेक्षा जास्त व्याख्याने • महाविद्यालयातील विविध समित्यावर तेरा वर्षे कार्य करण्याचा अनुभव

प्रा. डॉ. रविंद्र कोंडीराम काळे

(M.A., B.Ed., NET, Ph.D.)

सहयोगी प्राध्यापक, संशोधन मार्गदर्शक व विभाग प्रमुख,
राज्यशास्त्र पदवी व पदव्युत्तर विभाग,
बलभीम कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, बीड

Email ID surkale.kale@gmail.com

• अध्यापनाचा अनुभवः पदवी व पदव्युत्तर १५ वर्षे • पीएच. डी. संशोधन मार्गदर्शक म्हणून मान्यता व ४ विद्यार्थ्यांचे संशोधन कार्य सुरू • आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय सेमिनार कॉन्फरन्समध्ये ५२ पेक्षा जास्त शोधनिबंध सादर • राष्ट्रीय ४ सेमिनार व ७ कार्यशाळेचे समन्वयक म्हणून कार्य • संशोधन पत्रिका रिसर्च जर्नल मध्ये ३८ पेक्षा जास्त शोधनिबंध प्रकाशित • तीन संशोधन पत्रिकेचा संपादक, सहसंपादक म्हणून पाच पुस्तके व संपादक मंडळाचा सदस्य म्हणून दोन पुस्तके प्रकाशित • विद्यापीठ अनुदान आयोगाचा एक लघु शोधप्रबंध सादर • प्रमुख मार्गदर्शक म्हणून १५ पेक्षा जास्त व्याख्याने • IGNOU व YCMOU या मुक्त विद्यापीठांचा समंत्रक म्हणून १४ वर्षे कार्य • महाविद्यालयातील विविध समित्यावर पंधरा वर्षे कार्य करण्याचा अनुभव

Pritam

प्रितम पब्लिकेशन्स

संदर्भग्रंथ व स्पर्धा परीक्षा पुस्तकांचे प्रकाशक

5, वर्धमान चेंबर्स, विद्यापीठ रोड, जळगाव.फोन: 0257-2255445, मो:9850222351

www.pritampublication.com, email : pritamjalgaon@rediffmail.com

ISBN 978-93-93834-02-7

9 789393 834027